

Avicenna (Ibn-Sina)

a) Biografie

Terwijl in de eerste helft van de middeleeuwen de Westerse cultuurkring erop bedacht was de Bijbelse, kerkelijke en de gebrekking bekende filosofische literatuur in de kloosterscholen te bewaren en van generatie op generatie door te geven, waren er in de Arabische wereld vanaf de 8^e eeuw talrijke wetenschappelijke activiteiten ontwaakt. Enerzijds werd via Syrische vertalingen een groot deel van het 'corpus aristotelicum' ook in de Arabische cultuurkring bekend, dat vervolgens in scholen in Bagdad in het Arabisch werd vertaald, anderzijds ontstonden eigen wetenschappelijke centra die vooral de wiskunde, natuurkunde, astronomie en geneeskunde een sterke impuls gaven. De Arabische geleerden bereikten in die tijd een ongekennde hoogte van wetenschappelijke standaard, die in het Westen pas weer – niet op de laatste plaats bemiddeld door de Arabische wereld – in de hoge middeleeuwen werd geëvenaard. De meest beroemde onder hen was **Ibn-Sina, door de Latijnen Avicenna** geheten.

Avicenna werd rond het jaar 980 n. Chr. in Afsana bij de stad Buchara geboren. Afkomstig uit een voornamige familie kreeg hij een bijzonder goede opleiding en was met een uitermate scherp verstand begiftigd. Terugkijken op zijn leven begint Avicenna dan ook zijn **autobiografisch bericht** als volgt:

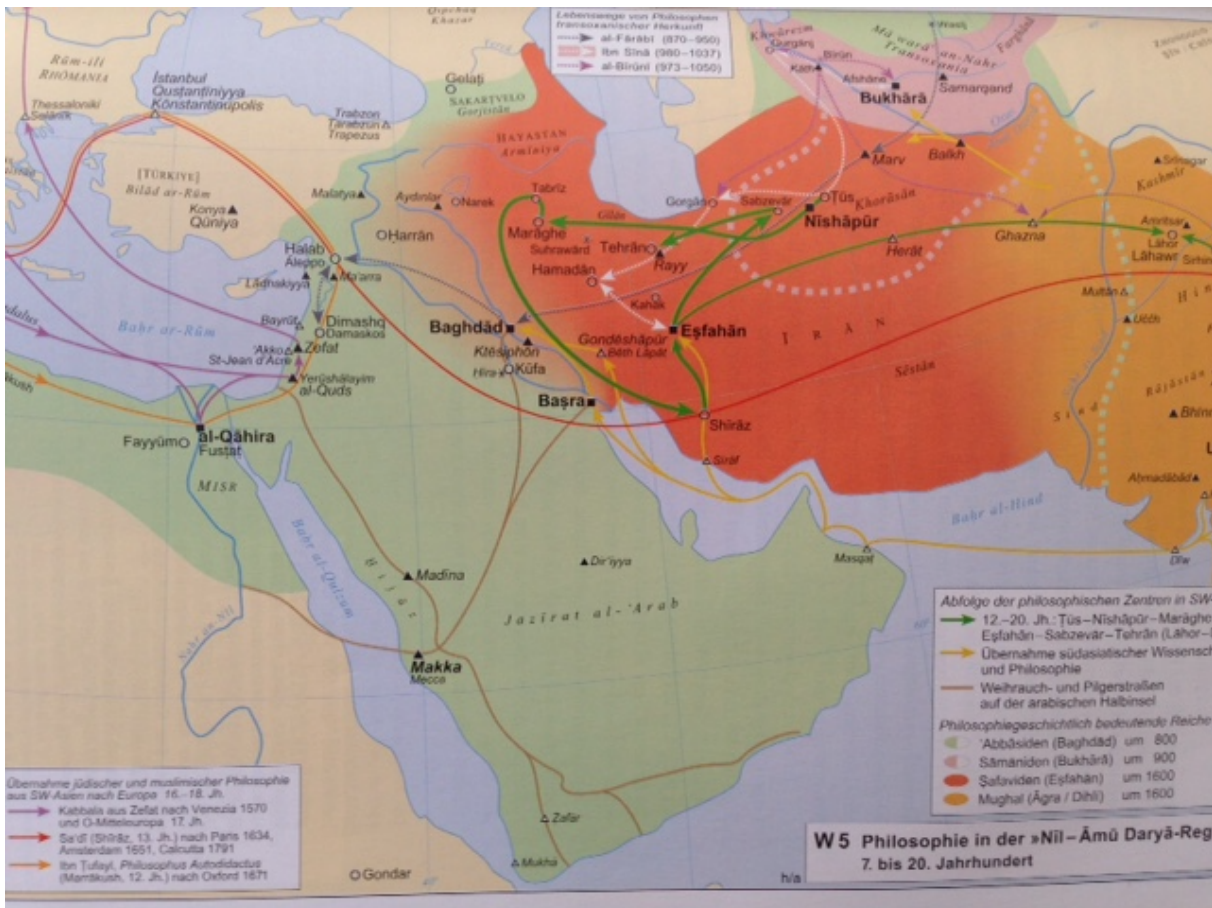
“Mijn vader was afkomstig uit Balh, van waar hij in de dagen van Emir Nuh-ibn-Mansur verhuisde naar Buchara. Hij had een betrekking in de regering en nam de leiding op zich van een dorp dat bij Buchara hoorde. Het dorp heet Harmaitan en is een van de centrale dorpen in die streek. In de buurt ligt het dorp Afsana, waar mijn vader mijn moeder trouwde en zij samen gingen wonen. Daar werd ik geboren en ook mijn broer. Vervolgens verhuisden wij naar Buchara. Ik kreeg een leraar van de Koran en de schone kunsten toegewezen. Toen ik tien jaar oud was, kende ik de Koran volledig en eveneens veel van de schone literatuur, zodat de mensen verwonderd waren.”

Hoewel Avicenna ook in het vervolg van zijn bericht niet erg bescheiden is over zijn eigen bijzondere intelligentie en kennis (hij leest en bestudeerd allemaal zelfstandig de 'Isagoge' van Porhyrius [234 – 301 n. Chr.], de 'Elementen' van Euklid [ca. 300 v. Chr.], en de 'Almagest' van de astronoom Ptolemaios [ca. 100 – 165 n. Chr.]), erkend hij toch dat de studie van Aristoteles veel meer vraagt:

“Ik las het boek van de 'metafysica', maar ik begreep de inhoud niet; het bleef voor mij verborgen wat de auteur wilde zeggen, totdat ik het 40 maal had gelezen en uit mijn hoofd kende, maar desondanks niet begreep wat ermee bedoeld was. Ik begon aan mezelf te twijfelen en zei: 'Dit is een boek waar er geen toegang bestaat'. – Op een dag, ten tijde van het middaggebed, bevond ik mij bij de boekhandelaren, toen een verkoper in zijn hand een boek hield dat hij aanpreef tot verkoop. Hij gaf het aan mij maar ik gaf het terug omdat ik dacht dat het geen nut zou bezorgen. Maar hij zij: 'Koop het toch, zijn eigenaar heeft het geld nodig. Het is goedkoop en ik verkoop het aan u voor 3 Dirhams.' Zo kocht ik het dan, en zie, het was het boek van Abu-nasr-al-Farabi 'Over de

intenties van het boek van de metafysica'. Ik keerde naar huis terug en begon meteen te lezen. Toen ontsloot zich opeens de betekenis van het boek [van de metafysica], want ik kende het inmiddels uit mijn hoofd. Ik verheugde mij zeer en gaf de volgende dag een rijkelijk aalmoezen aan de armen uit dankbaarheid jegens God, die verheven is."

➤ **Analyse van kaart W4 en W5 uit: E. Holenstein, Philosophie-Atlas.**

b) Filosofische ideeën

Begiftigd met de hoogst mogelijke kennis van zijn tijd wordt Avicenna de grote Arabische filosoof die naast gedichten vooral enkele geschriften heeft nagelaten die met name voor de geneeskunde en de filosofie van grote betekenis zijn geworden. De twee meest beroemde werken zijn de **'Kanon in de medicijn'** en **'Het boek van de genezingen'** (in het Arabisch: **as-Sifa**). - Terwijl het eerste inderdaad de kunst van de geneeskunde uiteenzet, is het tweede zijn groot filosofisch werk dat – in navolging van Aristoteles - een algemeen encyclopedisch overzicht wil verschaffen over alle bekende wetenschappen, in het bijzonder de 'eerste filosofie', de metafysica.

- Exkurs: Aristoteles en de wetenschap -

Reeds in de persoon van Boethius hadden we een denker leren kennen die zeer onder de indruk was van de filosofie van Plato en Aristoteles. Boethius zag het als zijn taak deze twee grootheden uit de oudheid voor de toekomst te bewaren en te bemiddelen. Zoals we zagen is hem dat maar in uiterst geringe omvang gelukt. Toch blijft de vraag waarom hij dit vertaalwerk zo belangrijk achtte voor de toekomst. Bovendien waren zijn eigen geschriften al veel meer neoplatoons gekleurd.

Dezelfde vraag van het belang van vertaalwerk zou men enkele eeuwen later aan de filosofen uit de Arabische wereld kunnen stellen. Rond het jaar 830 was het immers een zekere Hunain ibn ishaq (Johannitius) die als hoofd van een officieel in Bagdad opgericht vertaalacademie alsmaar oudere vertalingen van Aristoteles revideerde, nieuwe toevoegde en als het ware 'jacht' maakte op verdere Griekse handschriften voor (betere) vertalingen. In dit kader kunnen we reeds spreken van eerste Arabische aristotelici, zoals Ishaq al Kindi (800 – 873) en Al Farabi (870 - 950). Hun geschriften zijn sterk georiënteerd op het werk van Aristoteles, vooral op de systematiek van de wetenschappen die Aristoteles had ontworpen. Voor deze denkers was het duidelijk dat Aristoteles een kader bood, waarin ook de filosofische uiteenzettingen en disputen van hun eigen tijd gevoegd konden worden. Immers, de 'Topica' van Aristoteles beloofde argumentatiehulp bij de theologische controverses, en de 'Physica' reikte een sluitend wereldbeeld aan dat men zichzelf eigen kon maken.

Kennelijk hadden de gedachten die Aristoteles in de 4^e eeuw v.Chr. aan zijn leerlingen had uiteengezet, een overtuigingskracht die ook meer dan 1000 jaar later als een fundament voor het denken en het inzicht willen verwerven in God, wereld en mens nog niets aan kracht hadden ingeboet. Daarom is het van belang Aristoteles' baanbrekende inzichten onder ogen te zien. Vooral twee lijnen zijn het die de Stagiriet heeft ontwikkeld:

- hij heeft de filosofie op de weg van een traditie gebracht waaruit de moderne wetenschappen zijn voortgekomen;
- hij is als eerste begonnen met een interne differentiatie (onderverdeling) van de wetenschappen en heeft haar de fundamentele begrippen verleend.

Wij mensen van de Moderne verbazen ons niet meer over de hoeveelheid van wetenschappen en de voortdurende ontwikkeling van diezelfde wetenschappen in steeds specifiekere disciplines. Maar het lot van de wetenschappen was vanaf haar begin in Griekenland meer dan 2000 jaren onafscheidelijk met de filosofie verbonden. Pas sinds ongeveer 200 jaren maken zich de enkelvoudige wetenschappen los van de filosofie. Tot die tijd was het volledig vanzelfsprekend dat een wetenschapper ook filosoof was. De grote fysici en mathematici van de nieuwe tijd, bij voorbeeld Pascal, Descartes, Leibniz, Newton, waren filosofen, die tevens ook wetenschappers waren in verschillende disciplines. Zelfs Kant hield aan het einde van de 18^e eeuw nog colleges in geografie, pedagogiek en astronomie.

Hoewel reeds in de 17^e eeuw enkele filosofen nauwkeuriger de fenomenen van onze wereld gingen bekijken (Galilei, Descartes, Francis Bacon) en eerste aanzetten tot een '**philosophia experimentalis**' gaven, kwam de beslissende vooruitgang pas in de 19^e eeuw op gang, door een aantal baanbrekende technische uitvindingen. Zij zorgden ervoor dat de reikwijdte van de menselijke zintuigen sterk werd vergroot en verbeterd. Daarom dat de wetenschappen die zich nu meer en meer op bepaalde

fenomenen gingen specificeren ook de naam van 'empirische' (op de zintuigelijke ervaring gebaseerde) wetenschappen hebben gekregen.

Wanneer wij in een gedachtenexperiment echter al deze hulpmiddelen wegdenken, dan komen wij in een wereld terecht waarin de mens 'onbevooroordeeld' staat ten opzichte van een buitenwereld die hem soms vriendelijk, soms vijandig gezind is.

- op de eerste plaats alle natuurfenomenen;
- vervolgens de uiteenlopende leefvormen, gewoontes en gedragingen van verschillende volkeren;
- en ten derde de alomtegenwoordige bezieling en besturing van de wereld en de kosmos door de goden.

Gezien dit uitgangspunt zijn er feitelijk twee posities mogelijk, hoe de mens 'in' deze wereld kan staan:

- (1) als een onderdeel dat net als alle andere onderdelen deel uitmaakt van de loop van de dingen in tijd en ruimte;
- (2) als een entiteit die zich van de andere dingen bewust wil worden in het begrijpen en inzicht verkrijgen.

Tot en met Plato zijn de filosofen feitelijk bezig deze twee houdingen in te nemen, ofwel als de **acceptatie van het noodlot (fatum)**, ofwel als **zoekende** die met eerste rationele vragen de wereld durven te benaderen. De eerste vragen zijn die naar het 'waarvandaan' en het 'hoe' van de kosmos. Plato heeft deze zoektocht reeds als '**episteme**' omschreven, een woord dat wij met 'kennis' vertalen. Maar net als zijn voorgangers kwam hij nog niet op het idee deze filosofische kennis in gebieden (terreinen, 'Bereiche') in te delen. Dit is nu de grote verdienste van Aristoteles: **toen hij zijn eigen school had gesticht, werd uit het ene weten een geordend geheel van verschillende kenterreinen**. Daardoor kreeg de kennis, het weten de vorm en gestalte van 'wetenschap' in de huidige zin van het woord.

De colleegeteksten van Aristoteles, die grotendeels bewaard zijn gebleven, zijn volgens de indeling van een algeheel filosofische kennis in **kenterreinen** verdeeld. Op de eerste plaats kent Aristoteles een fundamentele wetenschap – het kernstuk van alle filosofische kennis, van Aristoteles tot Kant. Hij noemde dit kort en krachtig '**eerste filosofie**', later werd zij metafysica genoemd. Andere disciplines bouwen op haar voort, zo de **fysica** als de filosofische leer van de structuren van een wereld in verandering. De **ethica** is de leer van de gepaste leefwijze. Deze basisdisciplines vormen de grondslag voor andere terreinen, die meer van onze menselijke en zintuigelijke ervaring vereisen: bij voorbeeld de biologie als de leer over alle wezens aan wie men 'leven' kan toeschrijven, of de astronomie, de meteorologie of de fysiologie. Over al deze terreinen van mogelijke kennis heeft Aristoteles colleges gegeven.

Wetenschap is steeds allen maar zo goed, als haar begrippen zakelijk doeltreffend en systematisch verklarend zijn. De **vormgevende kracht van begrippen** die Aristoteles geformuleerd en soms zelf uitgevonden heeft, was zo overtuigend, dat wij nog vandaag de dag in de onderwijs- en wetenschapstaal zijn begrippen gebruiken, meestal trouwens zonder ons daarvan bewust te zijn. **Wij zeggen bij voorbeeld dat wetenschap 'theorie' is en uit begrippen bestaat**. Dat lijken vanzelfsprekende

uitspraken, maar toch berusten zij op denkbeslissingen die Aristoteles heeft gemaakt en beredeneerd.

Het **begrip 'theorie'** is daardoor ontstaan, dat Aristoteles als eerste heeft verduidelijkt, door welke kenmerken **wetenschappelijk denken** en kennen zich van de **pre-wetenschappelijk, alledaagse denkwijze** onderscheidt. In het dagelijks leven is de mens bezig om kennis te verwerven omdat hij haar voor dit of dat gebruikt (bij voorbeeld: weten, wanneer de trein vertrekt; weten, waar ik nog een fles melk kan halen; weten, waar het dichtstbijzijnde tankstation ligt etc. etc.). De mens blijft dus niet **bij** deze kennis, hij gebruikt haar voor bepaalde doeleinden ('Zwecke'). **Deze kennis is gefinaliseerd** (op een doel ['finis'] gericht). In vergelijking daarmee is **het wetenschappelijke kennen** op haar kernterrein een beschouwen van de dingen **omwille van hunzelf**. Aristoteles zag dat dit een nieuwe en andere instelling was ten opzichte van de dingen. Hij noemde deze houding met een woord dat hij uit het Griekse taalgebruik ontleende en dat niets anders betekende dan het 'toekijken bij een feest', 'theoria'. Het is een ontspannen toekijken zonder verdere bedoelingen. De Latijnse taal heeft dit woord later met het bekende 'contemplatio' weergegeven, dat wij bij voorbeeld nog steeds gebruiken in de uitdrukking 'contemplatief leven'.

Het woord 'begrip' is een kunstmatige taalconstructie om het woord 'conceptus' weer te geven. Voor de vroege filosofen tot aan Plato was het helemaal niet duidelijk dat zij begrippen gebruikten, elke keer wanneer zij de dingen wilden leren kennen en probeerden er iets over te zeggen. **Aristoteles was de eerste die uitleg ging geven over wat een 'begrip' eigenlijk is.**

Vele dingen die wij in onze wereld tegenkomen zijn daardoor van anderen onderscheiden doordat zij bepaalde eigenschappen hebben. Beuken bij voorbeeld herkennen wij aan de vorm van hun bladeren en hun groeigestalte. Zij geven ons vrijwel steeds hetzelfde gezicht; hun uiterlijk laat zien dat zij van dezelfde soort zijn. Deze verschijningsvorm in de zin van een soort wordt door het Griekse woord '**eidōs**' aangeduid, dat Aristoteles van zijn leraar Plato heeft overgenomen. In het Latijn wordt dit vertaald met '**species**'. Vanwege deze 'specifieke' verschijningsvorm kunnen wij aan alles waar we mee te maken hebben, een naam geven, bij voorbeeld die boom daar 'beuk', of dat meubelstuk daar 'tafel'. Bij de dingen die volgens hun soort bij elkaar horen, hebben wij de mogelijkheid om op hun specifieke verschijningsvorm te letten. Daardoor komt voor de ogen van onze geest dat tevoorschijn, wat een beuk tot een beuk maakt, en een tafel tot een tafel, namelijk het **beuk-zijn als zodanig** en het **tafel-zijn als zodanig**. Deze kunstmatige uitdrukkingen kunnen wij dan ook kort en krachtig eenvoudigweg '**de beuk**' of '**de tafel**' noemen. Maar nu bedoelen wij niet meer 'die beuk' en die tafel, die wij met de ogen kunnen zien, of waar wij met de vinger op kunnen wijzen, **maar wij bedoelen nu iets 'algemeens'**; dit komt in alle beuken en in alle tafels noodzakelijk terug. Maar dit algemene kan ik niet zien, ik kan er niet op wijzen, **het 'bestaat' feitelijk alleen in mijn geest**. Voor dit algemene, dat ons alleen in gedachten is gegeven, heeft Aristoteles de naam van '**begrip**' ingevoerd.¹ – Wanneer wij dus zeggen dat het begrip voor iets algemeen staat, dan gebruiken wij een aristotelische uitdrukking. Want het woord 'het algemene' is de vertaling van het kunstwoord dat

¹ Ook in de Nederlandse taal is dit verschil makkelijk duidelijk te maken: het werkwoord 'grijpen' wijst op de activiteit van de hand, door concrete dingen vast te pakken, terwijl het werkwoord 'be-grijpen' de geestelijke activiteit aanduidt om iets in de geest 'vast te pakken'.

Aristoteles heeft uitgevonden: **'ta katholu'** (dit is in onze taal nog het meest bewaard gebleven in het woord 'katholiek'). Het is dus feitelijk een fantastische denkoperatie die wij elke dag veelvuldig en constant uitvoeren: namelijk uit de concrete, enkelvoudige dingen in onze wereld het algemene begrip in onze geest te laten ontstaan. Daardoor weten wij in onze geest 'hoe' een beuk eruit ziet en 'wat' een tafel is. Alleen daardoor kunnen wij onderscheid maken tussen een beuk en een den of een eik; en alleen daardoor noemen wij bepaalde meubelstukken tafel en andere stoel of kast. **Uit de concrete dingen 'trekken' wij als het ware de materiële eigenschappen weg, om zo tot het algemene begrip te komen.** Voor dit 'wegtrekken' heeft Aristoteles ook een eigen woord, dat wij vooral kennen door de Latijnse benaming: **'abstractio'**. Uit de concrete dingen haalt onze menselijke geest dus de **abstracte begrippen**. Zodoende kunnen wij dus ook aangeven wat iets volgens zijn soort is, wij kunnen het omschrijven of afgrenzen. Dit afgrenzen noemt de Latijnse taal **'definire'**. Met de definitie omschrijven wij dus heel nauwkeurig wat iets is, en vooral waar het niet onder valt. Met deze denkoperatie van het definiëren kunnen wij echter niet alleen onderzoeken wat bij het 'tafel-zijn' hoort of het 'beuk-zijn', maar wij kunnen dit ook op allerlei andere dingen en 'fenomenen' toepassen, bij voorbeeld de mens, of de werkelijkheid van 'gerechtigheid'. **Bij een definitie vragen wij dus ook allereerst, 'wat' iets is.** Om bij het voorbeeld van de mens te blijven: voor Aristoteles 'valt' de mens onder het algemene begrip 'levende wezens'. De vraag is dus, hoe de mens zich van andere levende wezens onderscheidt, wat is zijn 'specifieke' aard? Wij zoeken dus naar het 'specifieke onderscheid. Voor de mens is dit het 'verstandig kunnen spreken', wat de Grieken de 'logos' noemden. De mens is het levende wezen dat de logos bezit.

Deze verhelderingen van denken en begrippen die Aristoteles voor het eerst als leraar en onderzoeker heeft doorgevoerd, hebben sindsdien in de geschiedenis van de filosofie en de wetenschappen de aandachtige lezer alsmaar geboeid. Zodoende waren ook de Arabische geleerden, toen zij de beschikking kregen over het corpus aristotelicum, gretig bereid om deze nieuwe visie op filosofie en wetenschap te adapteren. **Daarbij ging het naast de verhelderende begrippen vooral ook om een netwerk van denken,** dat nog steeds onze instelling tot verklaringen van de wereld bepaalt. Hier mag wel de emphatische lofrede van niemand minder dan John Henry **Newman** worden aangehaald, die Aristoteles als het orakel van de natuur en de waarheid prijst: "Zolang wij mensen zijn, kunnen wij helemaal niet anders dan in hoge mate Aristotelesleerlingen te zijn; want de grote meester geeft ons niets minder dan de analyse van de gedachten, gevoelens, visies en overtuigingen van het menselijk geslacht. Hij heeft ons de zin van onze eigen woorden en ideeën ontsloten, nog voordat wij geboren waren. In vele wezenlijke dingen betekent, juist te denken, zoals Aristoteles te denken. Wij zijn zijn leerlingen, of wij het willen of niet, en zelfs wanneer wij het nog niet eens weten."²

² J.H. Newman, The idea of a university, 5. (vert.: D.R.).